

Položaj etike u Heideggerovoj filozofiji

Anita Milićević

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za filozofiju

Sažetak

Pri razmatranju problema etike u Heideggerovoj filozofiji, prije svega je potrebno odrediti što je sama etika. Ona nije sustav i pokazatelj smjernica za moralno ponašanje. Uvijek se već nalazimo u nekoj etici, tako da nju možemo označiti kao ras-položenje koje prethodi svakom sustavu i konceptualiziranju. Pred-etički stav uključuje svijest i refleksiju o samom položaju subjekta u svijetu u kojem se nalazi. Dovedena na refleskivnu razinu, etika tako postaje stav koji uključuje moment intersubjektivnosti. Raspoloženje o kojem je riječ je ontološki egzistencijal u kojem tubitak postaje svjestan svog položaja u svijetu. Za razliku od kategorija koje ulaze u epistemološki sustav, egzistencijali se ne daju epistemološki odrediti. Oni su ontološki određeni i pripadaju tubitku kao bitku-u-svijetu. Upravo bitak-u-svijetu postaje važan kad je riječ o etičkoj problematici. U radu ćemo pokušati pokazati kako se oko egzistencijala *brige* (*sorge*) i bitka-u-svijetu plete etička mreža u kojoj Heidegger određuje etiku kao predraspoloženje.

PRI RAZMATRANJU PROBLEMA ETIKE u Heideggerovoj filozofiji, prije svega je potrebno odrediti šta je sama etika. Ona nije sistem i pokazatelj smjernica za moralno ponašanje. Uvijek se već nala-

zimo u nekoj etici, tako da nju možemo označiti kao raspoloženje koje prethodi svakom sistemu i konceptualiziranju. Predetički stav uključuje svijest i refleksiju o samom položaju subjekta u svijetu u kojem se nalazi. Dovedena na refleksivnu razinu, etika tako postaje stav koji uključuje moment intersubjektivnosti. Raspoloženje o kojem je riječ ontološki je egzistencijal u kojem tubitak postaje svjestan svog položaja u svijetu. Za razliku od kategorija koje ulaze u epistemološki sistem, egzistencijali se ne daju epistemološki odrediti. Oni su ontološki određeni i pripadaju tubitku kao bitku-u-svijetu. Upravo bitak-u-svijetu postaje važan kad je riječ o etičkoj problematici. U radu ćemo pokušati pokazati kako se oko egzistencijala *brige* (*sorge*) i bitka-u-svijetu plete etička mreža u kojoj Heidegger određuje etiku kao predraspoloženje.

Etički stav razlikuje se od metafizičkog jer je relacionalan i uključuje moment intersubjektivnosti. Joanna Hodge u svojoj knjizi *Heidegger and ethics* primjećuje kako je etičko preispitivanje, za razliku od metafizičkog, relacionalno. Etičko preispitivanje tiče se ispitivanja samog i procesa koji se pri tome odvijaju. Ono preispituje same preduvjete mogućnosti ispitivanja. Metafizičko preispitivanje ima formu *poiesisa*, dok ono etičko ima formu *praxisa*.¹ Razlikovanje *poiesisa* i *praxisa* važno je u Heideggerovoj filozofiji. *Poiesis* je metafizički određen, dok je *praxis* u sferi etike.

Tehnički odnosi koje spominje Hodge otkrivaju etičku krizu budući da aktualiziranje metafizike u tehničkim odnosima čini od tih odnosa etičku supstancu ljudske egzistencije. Tehnologija sa svojim sistemom pripada metafizičkoj sferi i otkriva krizu koja pripada krizi etike. Tehnološko razdoblje znači i zaborav bitka koji pokazuje kako je tubitak u etičkoj krizi. Zato je bitno ponovno otkriti etičku refleksiju i svijest o etičkom stavu. Subjekt je primoran da se odnosi spram svijeta tehnološki raspoloživog. U subjektu se stvara potreba za etičkom refleksijom. Politika postaje zamjena za etički sistem baziran u zajednici. Ona je utemeljena u metafizičkoj volji za istinom i identitetom.²

Etička relacija prethodi bilo kakvu političkom ili metafizičkom redu i identitetu. No, važno je istaknuti da se etika razlikuje od moralne refleksije. Za razliku od moralne refleksije, etika ne podrazumijeva univerzalizam i fokus na individualno djelovanje. Moralna refleksija

¹ Hodge, J., *Heidegger and Ethics*, 1995, str. 17.

² Isto, str. 21.

kulminira u apstraktnom mišljenju Kantove praktične filozofije s naglaskom na univerzalne principe. Za razliku od toga, etika je usmjerena na individualno djelovanje i formiranje subjekta kao individuuma. Etika nasuprot metafizici uključuje odnos spram humaniteta. Kako ističe Hodge,³ za nju je Heideggerova filozofija ujedno i etika jer uključuje ovaj odnos spram humaniteta, a ujedno je i meta-etička jer razmatra odnos etike i metafizike.

Fundamentalna ontologija istražuje bitak tubitka i njegov odnos spram svijeta. Tu postaje važan pojam bitka-u-svijetu. Dakle, fundamentalna ontologija ujedno je i ontološka i ontička, i tu Hodge vidi poveznicu između etike i metafizike. Pitanje bitka otkriveno je kao *ethos* tubitka. Odnos tubitka i bitka ontološki je i egzistencijalni. Upravo se tu otvara etička problematika. Kako se tubitak odnosi spram bitka?

“Tubitak egzistira faktično. Pita se o ontološkom jedinstvu egzistencijalnosti i faktičnosti, odnosno o bitnoj pripadnosti druge prvoj. Tubitak ima, na temelju svojeg čuvstvovanja, koje mu bitno pripada, vrstu bitka u kojoj biva doveden pred sama sebe i dokučen u svojoj bačenosti.”⁴

Tubitak, dakle, egzistira faktično u svakidašnjosti. On se odnosi spram svijeta u formi egzistencijala brige. Tjeskoba koja ga u bačenosti navodi da se brine za svijet oko sebe, otkriva se kao ključni egzistencijal i raspoloženje. Bitak tubitka jeste briga i ona je etički moment u kojem se otkriva svijest tubitka o svijetu i vlastitosti:

“Briga leži kao iskonska cjelovitost strukture egzistencijalno-apriorno ‘prije’ svakog, to jest, uvijek već u svakom faktičnom ‘ponašanju’ i ‘stanju’ tubitka... [‘T]eorija’ i ‘praksa’ jesu mogućnosti bitka nekog bića čiji bitak mora biti određen kao briga.”⁵

Briga je bitak tubitka u kojem se otkriva ontološka struktura tubitka i bitka-u-svijetu. Ona je način odnošenja spram svijeta i zato se može označiti kao etički stav spram svijeta i bitka. Ethos je, prije svega, stav i odnos tubitka spram svijeta. U njemu je sadržana etička komponenta i ontološki utemeljena etika. Fundamentalna ontologija ujedno je i etika jer joj je cilj otkriti bitak tubitka i njegov odnos spram svijeta. Budući

³ Isto, str. 23.

⁴ Heidegger, M., *Bitak i vrijeme*, 1985, str. 205–206.

⁵ Isto, str. 220.

da smo rekli da je to briga, onda je briga temeljni egzistencijal u kojem tubitak otkriva svoju intersubjektivnost u formi bitka-u-svijetu.

Metafizika se konvertira u etiku; dislocirana analiza preokreće se u etičko preispitivanje. Apstraktno ontološko istraživanje postaje neodvojivo od egzistencijalne obaveze ontičke aktualnosti.⁶ Ontološka i ontička razina povezane su etičkim stavom i odlukom tubitka da se brine za svijet oko sebe i za vlastitu egzistenciju. Pitanje bitka otkriveno je kroz *ethos* tubitka. Briga kao egzistencijal predstavlja *ethos* tubitka i kroz nju se otkriva bitak tubitka. Tubitak kroz brigovanje pokazuje etički stav spram svijeta. Bitak-u-svijetu predstavlja egzistencijal koji se otkriva kroz brigu. Tubitak egzistira tako da briguje kao bitak-u-svijetu:

“Ako je bitak-u-svijetu temeljno ustrojstvo tubitka, u kojem se on kreće ne samo uopće, nego nadasve u modusu svakidašnjosti, tada on mora biti već i ontički prisutan u iskustvu.”⁷

Dakle, bitak-u-svijetu povezuje ontološku i ontičku dimenziju tubitka. Tubitak se u svojoj prosječnoj svakidašnjosti odnosi spram svijeta. To je ontička razina. Na ontološkoj razini otkriva se egzistencijalna struktura tubitka kao brige za bitak-u-svijetu. Drugim riječima, već je u iskustvu fundiran bitak-u-svijetu kao prosječna svakidašnjost. Tu leži etički moment tubitka kao brige.

U ontološkoj diferenciji nalazi se mjesto etike.⁸ Između svaki-dašnjosti i brige otvara se prostor etičkog odlučivanja u kojem bitak egzistencijalno sudjeluje. No, važno je istaknuti da je to ujedno i politički moment. Bitak-sa postaje političan kad je povezan s određenim povijesnim totalitetom. Politički prostor pripada bićima kao cjelovitima, a etika je onaj prostor unutar političkoga koji se odupire totalizirajućoj determinaciji politike i ostaje mjesto u kojem je moguća singularnost koja subverzira totalitet. Dakle, etika i politika nužno su povezane. Bitak-u-svijetu ujedno je i političan i etičan, no razlika je u tome što etika omogućuje singularnost i individualnost odluke, nasuprot politici koja je totalitarna.

⁶ Hodge, 1995, str. 26.

⁷ Heidegger, 1985, str. 66.

⁸ Lewis, M., *Heidegger and the Place of Ethics*, 2005, str. 4.

Mišljenje o bitku jeste mišljenje o mjestu (ethosu) etike, a ne o prirodi etike. Heideggera ne zanimaju etički sistemi kroz povijest filozofije, nego mjesto etike u trenutnoj svakidašnjosti tehnološkog svijeta. Tehnologija vodi u nihilizam i zato je potrebna etika da se filozofija otvori kao briga o bitku i svijetu.

Etika nije sistem i to ne može biti, nego aktivna briga tubitka za vlastitu egzistenciju i bitak-u-svijetu.

Michael Lewis u svojoj knjizi *Heidegger and the Place of Ethics* navodi smrt kao važan faktor u razmatranju o etici. Bitak-pri-smrti otkriva se kao *Vorlaufen* ili anticipacija. Smrt označava najvlastitije moći-biti. Ona ukazuje na mogućnost tubitka da prihvati vlastitu egzistenciju kao finitnu. Smrt nije događaj, nego mora biti shvaćena egzistencijalno.⁹

U prihvaćanju smrti manifestira se etički moment obaveze da se prihvati vlastita egzistencija kao smrtna. Projekcija u budućnost zahtijeva odluku da se živi etički, odnosno da se prihvati smrt kao egzistencijalni fenomen. Razumijevanje projicira mogućnosti. Tubitak je uvijek već u nekom raspoloženju što to znači da je egzistencijalno njime određen. Ekstremna raspoloženja dovode tubitak da razmišlja o rođenju i smrti. Tu se javlja problem autentičnosti. Prihvatiti vlastitu smrt kao projekciju znači živjeti autentično. Neautentično življenje upadanje je u *das Man* i gubljenje u prosječnoj svakidašnjici. Tubitak je autentičan kad prihvati najvlastitiju mogućnost egzistencije, a to je bitak-pri-smrti.

To znači da je tubitak procesualan i nije već formiran individuum nego događanje – *Geschehen*. Drugim riječima, tubitak je između individualnosti i bačenosti, i nije gotov individuum, nego stalan proces individuacije. Sam proces potaknut je sviješću tubitka, a to je forma bitka-sa kao mogućnost etičkog življenja. Svijest o odluci i procesu postajanja svjesnim etički je moment tubitka.

Povijesnost i vremenost jesu egzistencijali koji se otkrivaju u procesu postajanja svjesnim vlastite smrtnosti. Bitak-pri-smrti kroz povijesnost i vremenost formira se kao ethos tubitka. Tubitak egzistira kao proces, u povijesnosti se formira kroz ponavljanje, a ono što se ponavlja jeste aktualno rođenje i aktualna smrt tubitka. Korijen etike jeste u ovoj finitnosti tubitka i bitka-pri-smrti. Zov savjesti manifestira se kao etički moment. Smrt je prihvaćanje etičke odluke i savjesti. Tubitak se kao procesualan odnosi spram svoje smrtnosti i rođenosti i tako živi autentično.

⁹ Lewis, 2005, str. 29.

William McNeill ističe kako je ethos izvorna dimenzija etičkog i ljudskog djelovanja.¹⁰ Ethos za Heideggera znači stanovanje, shvaćeno vremenski kao modus bitka. Vremenost je povezana s fenomenom smrti na egzistencijalnoj razini. Tubitak je egzistencijalno određen kroz vremenost i povjesnost. Ethos tubitka upravo je u tome – on stanuje pri bitku i tako živi autentično. Fenomen života kao procesa vidljiv je u egzistencijalima vremenosti i povijesnosti. Tubitak kao procesualan stvara vlastitu povijest i vrijeme. Bitak-pri-smrti jeste stanovanje u blizini bitka i briga za vlastitu egzistenciju. Ljudsko djelovanje etičko je ukoliko je autentično, dakle, ukoliko je postalo svjesno sama sebe.

Tubitak nije određen nekakvom teorijskom spekulacijom nego raspoloženjem. U raspoloženju tubitak je su-postavljen svijetu koji ga okružuje. Ono prethodi bilo kakvoj teorijskoj kontemplaciji. To je predteorijski i predznanstveni fenomen u kojem se tubitak nalazi. Može se označiti kao odgovornost svijesti i savjesti pred vlastitom egzistencijom.

Odgovornost pred bitkom način je autentičnog i etičkog življenja. Ethos tubitka u njegovoj je povjesnosti i vremenosti te se manifestira kao briga.

Vlastitost je relacija prema samome sebi i u njoj se razotkriva svijest o finitnosti kao i odnos spram bitka. To je otvorenost prema svijetu kao bitak-u-svijetu. Drugim riječima, tubitak egzistira kao mogućnost i projicira se u svijet i otvorenost.

Analitika tubitka jeste hermeneutika egzistencije.¹¹ Razumijevanje je odnos spram vlastitosti i spram svijeta. Tumačenje se odvija upravo kao razumijevanje i izlaganje faktičnosti. Možemo reći da je ova hermeneutička gesta ujedno i etička gesta. Naime, razumijevanje nije teorijski diskurs, nego mu prethodi, kao što i etika prethodi bilo kakvoj sistematizaciji i konceptualizaciji. Hermeneutika je etika jer se ethos izlaže kao povjesnost i vremenost tubitka. Tu se otvara singularnost odluke i odgovornosti pred vlastitom egzistencijom.

Odgovornost je etički čin tubitka kojim on postaje svjestan vlastite vremenosti i finitnosti.

Ekstatična pozicija tubitka spram svijeta etički je prostor u kojem se realizira egzistencija i u kojem se događajnost manifestira kao bitak tubitka. Briga je taj moment u kojem se tubitak otvara spram svijeta

¹⁰ McNeill, W., *The Time of Life – Heidegger and ethos*, 2006, str. 1.

¹¹ Isto, str. 60.

i spram vlastite egzistencije. Ethos tubitka hermeneutički je i etički egzistencijal kroz koji se događa egzistencija.

Kako ističe McNeill, ethos je stanovanje mišljeno ontološki.¹² No, ovaj ethos nije jednostavno da; on mora biti kultiviran kroz iskustvo i prakticiranje sepstva. To je prakticiranje sebe-formiranja u kojem je uključena singularnost i kroz koju je ona transformirana. Etička egzistencija nije primjena pravila i zakona, to nije aplikacija teorije na praksu. Egzistencija postaje etička, ona dobija svoj ethos ukoliko se subjekt zadržava u domeni ontološke slobode. To je, fukoovski rečeno, briga za sebe. Ovdje vidimo kako je opet bitan moment brige (*Sorge*). Brigovanje za sepstvo predstavlja prakticiranje slobode i etičko življenje. Tubitak egzistira etički ukoliko briguje za vlastitu egzistenciju.

Tu se pokazuje koliko su etika i politika povezane. Naime, bitak-u-svijetu ujedno je i bitak-sa-drugima. Intersubjektivnost je bitna odrednica tubitka. Briga za druge ne mora nužno biti neautentično življenje. Ona se pokazuje kao etički i politički moment. Su-djelovanje s drugima u javnom prostoru, plesnerovski rečeno, higijena je takta i logika pristojnosti. Ljubaznost u susretu s drugim određuje me kao subjekta. Drugi je nužno vezan uz sepstvo jer nema sepstva bez drugosti. Drugi je uvijek već involviran u moju egzistenciju. Moment drugosti važan je za tubitak jer se tu otkriva kako briga nije samo briga-za-sebe, nego i briga-za-druge. Prijateljstvo je etička vrlina koja je za Heideggera jako važna. Aludirajući na Aristotela, Heidegger je ističe upravo kao vrlinu tubitka. To je genuina briga za drugog (*eudaimonia*) i vrli akt, instanca *eupraxie*.¹³

Nadalje, ističe McNeill,¹⁴ etičke vrline moraju imati prednost nad *phronesisom* u određivanju našeg ethosa. Naime, etičke vrline nisu racionalistički determinirane, one proizlaze iz predrazumijevajućeg raspoloženja. Etička vrlina mogućnost je sadašnjosti iz koje tubitak razumijeva vlastitu egzistenciju i egzistencije drugih. Dakle, etičke vrline ukorijenjene su u vremenosti i povjesnosti tubitka. Iz projicirajuće sadašnjosti tubitak se odnosi spram sebe, drugih i svijeta.

Uspoređujući Aristotela i Heideggera, McNeill ističe kako je ukotvljenost etičkih vrlina u vremenosti tubitka, vjerno Aristotelovu insistiranju da su vrline ništavne ako nisu aktualizirane u samom

¹² Isto, str. 74.

¹³ Isto, str. 84.

¹⁴ Isto, str. 85.

djelovanju.¹⁵ One su vrline djelovanja, ne puke dispozicije takve da bi od vremena do vremena mogle biti aktivirane. Etičke vrline važan su strukturalni moment geneze *praxisa*.

Iako i Aristotel i Heidegger ističu kako su etičke i dijanoetičke vrline povezane i nerazdvojne, Heideggerova interpretacija *praxisa* orijentirana je na *kairos* i naglašava anticipatornu, budućnosnu i ekstatičku dimenziju etičke vrline. Heidegger, za razliku od Aristotela, naglašava ekstatičnu vremenost tubitka i njegov projektivni karakter.

S obzirom na vremenost egzistencije, naglasak mora biti na budućnosti i otvorenosti, a ipak finitnom i situiranom karakteru tubitka – mogućnost mora doći do svoje aktualizacije. Već ranije smo rekli da je tubitak bitno mogućnost, prema tome on u svojoj otvorenosti spram svijeta aktualizira to moći-bitu. To je otvaranje samog ethosa iz prethodno dane bačenosti. Ono što ću postati, ono što će postati moj ethos, zavisi i od moje prošlosti i bačenosti u svijet.

Za Heideggera je važan Aristotelov koncept *phronēsis*. Kao intelektualna vrлина, on je vezan za postizanje dobrog života, za najbolje djelovanje (*eupraxia*). Kao takvo, *phronēsis* nije teoretsko ili formalno znanje, nego je važno da bude usklađeno s konkretnom situacijom. Ono je vezano za otvaranje i postizanje istine bitka. Za Heideggera je to *Augenblick*, moment konkretnosti, dolazak u prezentnost samog djelovanja i kao takav je prisutnost tog djelovanja u njegovu rastvaranju. To je moment otvorene odluke u kojoj se događa djelovanje. Ono je opet povezano s brigom jer je *Augenblick* ujedno i brigovanje za egzistenciju. Prisutnost pri samom bitku jeste brigovanje i tu se događa *Augenblick*.

Augenblick je otvaranje svijeta i bivanje pri samom bitku.

U prisutnosti svijeta i otvorenosti tubitka prema svijetu događa se etička odluka kao *Ereignis*. Etička odluka upravo je takav događaj koji dovodi tubitak u čistinu bitka.

Već smo ranije rekli da je bitak tubitka eksistencija. Tubitak egzistira ekstatički:

“Stav naprotiv kaže: čovjek pribiva tako što je on to ‘tu’, tj. – čistina bitka. Taj ‘bitak’ toga ‘tu’, i samo on, ima ustrojstvo eksistencije, tj. ekstatičnog u-stajanja u istini bitka.”¹⁶

¹⁵ Isto, str. 93.

¹⁶ Heidegger, M., “O humanizmu”, *Kraj filozofije i zadaća mišljenja*, 1996, str. 163.

Dakle, egzistencija se manifestira kao stajanje ili prebivanje u istini bitka. Bit tubitka jeste *ethos* – stanovanje u čistini bitka. Tubitak je doveden u tu čistinu svojom ekstatičnom biti. Kako Heidegger kaže: “Čovjek je pastir bitka.”¹⁷ Izvorna etika ujedno je i fundamentalna ontologija. Jer analitika tubitka otkriva pribivanje tubitka u istini bitka, to je *ethos*:

“Ako sad shodno temeljnu značenju riječi *ethos* ime etike treba da kaže to da ona promišlja boravak čovjeka, onda je ono mišljenje što misli istinu bitka kao izvorni element čovjeka kao eksistirajućeg u sebi već izvorna etika.”¹⁸

Egzistencija čovjeka etična je ukoliko on pribiva u istinu bitka. Mišljenje izvodi odnos bitka spram čovjeka. Briga za bitak jeste mišljenje kao okučivanje bitka.

To je djelovanje tubitka kao *praxis*, a izvođenje istine bitka jeste *poiesis*. Vidimo kako su dva pojma povezana i nerazdvojiva.

Djelovanje je ujedno i proizvođenje mišljenja. Okučivanje bitka događa se u govoru i mišljenju. To je bit humanizma – stajanje u istini i čistini bitka. Autentično etičko življenje briga je za bitak kao mišljenje i govor.

Etika je izvorno mišljenje tubitka. Fundamentalna ontologija otkriva tubitak u njegovoj biti, a etika izvodi tu bit i prikazuje je kao *ethos* – stanovanje u istini bitka.

Vidimo da je položaj etike u Heideggerovoj filozofiji jako bitan on se, naime, pokazuje kao ontologija i hermeneutika tubitka. Hermeneutika kao izlaganje biti čovjeka jeste ujedno i etika. To je izvorno mišljenje biti tubitka i razumijevajući odnos spram vlastitosti i svijeta ■

¹⁷ Isto, str. 168.

¹⁸ Isto, str. 189.

Position of Ethics in Heidegger's Philosophy

Anita Milićević

Summary

In deliberating the problem of ethics in Heidegger's philosophy it is important, above all, to determine what ethics itself is. It is not a system and a set of guidelines for a moral behaviour. We always find ourselves in some ethics, and hence we can denote it as a dis-position which precedes any system or conceptualisation. A pre-ethical attitude entails consciousness and reflexion on the very position of the subject in the world it finds itself in. Elevated to the reflexive level ethics thus becomes an attitude which involves the moment of intersubjectivity. The disposition in question is an ontological existential category in which being-with becomes aware of its position in the world. Unlike the categories included in the epistemological system, the existential ones cannot be epistemologically determined. They are determined ontologically and belong to being-with as Being-in-the-world. It is just Being-in-the-world which becomes important when we deal with ethics problematic. This paper will attempt to show how around the existential category of *concern* (*sorge*) and Being-in-the-world an ethical network is intertwined in which Heidegger determines ethics as a pre-disposition.

Key words: ethics, being-with, Being-in-the-world, pre-disposition

Bibliografija:

- Heidegger, M., *Bitak i vrijeme*, Naprijed, Zagreb, 1985.
- _____, *Kraj filozofije i zadaća mišljenja*, Naprijed, Zagreb, 1996.
- _____, *Prilozi filozofiji (Iz događaja)*, Naklada Breza, Zagreb, 2008.
- Hodge, J., *Heidegger and Ethics*, Routledge, London & New York, 1995.
- Lewis, M., *Heidegger and the Place of Ethics*, Continuum, London & New York, 2005.
- McNeill, W., *The Time of Life – Heidegger and Ethos*, State University of New York Press, Albany, 2006.